

De rekenpenningen van de Generaliteitsrekenkamer

Jaap LIGTHART*

Samenvatting – De Generaliteitsrekenkamer werd in 1608 opgericht om de uitgaven van de samenwerkende Noordelijke Nederlanden (de Republiek) te controleren. Zij startte haar werkzaamheden in een tijd dat rekenen met Romeinse cijfers werd verdrongen door Arabische cijfers en diensgevolge het gebruik van rekenpenningen afnam. Omdat ook geen rekenpenningen bekend zijn die expliciet aan de Generaliteitsrekenkamer verbonden konden worden, was lang onbekend of ze dergelijke penningen gebruikte. Dit artikel stelt dat vier rekenpenningen gedateerd 1647, 1658, 1662 en 1671 (Van Loon dl. II, 304, 443, 497, dl. III, 48; Dugniolle 4007-4008, 4123-4125, 4185, 4280) geproduceerd werden in opdracht van deze rekenkamer. Naast de koperen exemplaren, die zeer waarschijnlijk primair bedoeld waren voor rekenkundig gebruik, werden ook zilveren exemplaren geproduceerd, als snuisterij of voor de penningcollectie van de rekenmeesters. Daarnaast liet de rekenkamer ook in 1608, 1612, 1613 en een onbekend jaar vóór 1648 rekenpenningen produceren.

Summary – In 1608, an Audit Office or *Chambre des Comptes* was created to verify the finances of the Republic of the Seven United Netherlands, using the name Generaliteitsrekenkamer. This was an era when Roman numerals were being replaced by Arabic, and counting boards were going out of use. As a result, and due also to the absence of any jetons linked to the Generaliteitsrekenkamer, it was long unknown whether the Office used these. This article shows that jetons dated 1647, 1658, 1662 and 1671 (Van Loon II, 304, 443, 497, III, 48; Dugniolle 4007-4008, 4123-4125, 4185, 4280) were indeed produced for the Office. As well as these copper tokens, silver jetons were also produced to satisfy the curiosity of the members of the Office, possibly for them to collect. Other jetons were also produced in 1608, 1612, 1613 and some time before 1648.

REKENPENNINGEN – ook wel legpenningen, jetons, leggeld of werpgeld genoemd – werden tot in de zeventiende eeuw gebruikt om mee te rekenen. Als zodanig komen zij ook veel voor bij de instanties die rekeningen controleerden, zoals de grafelijke en hertogelijke rekenkamers in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden.¹ Tot nu toe was echter onbekend of de Generaliteitsrekenkamer, die sinds 1608 de financiën controleerde van de Staten-Generaal en daarbij horende overheidsinstellingen, ook dit soort

* @jaap.ligthart@gmail.com. Jaap Ligthart is als onderzoeker verbonden aan de Algemene Rekenkamer.

¹ Van Beek, 1981; Tas, 2009; Van Kuyk, 1949a; Van Kuyk, 1949b.

penningen kende. Sinds het begin van haar werkzaamheden komen termen als legpenning en leggeld voor in de notulen van de rekenkamer. Maar er zijn geen penningen bekend die zonder meer aan deze organisatie kunnen worden verbonden.² Toch zijn al sinds het begin van de achttiende eeuw vier rekenpenningen bekend – gedateerd 1647, 1658, 1662, 1671 – met daarop een afbeelding van een gekroonde leeuw die in de ene klauw een weegschaal houdt en in de andere een pijlenbundel. De penningen zijn door Van Loon verbonden aan respectievelijk de vredesonderhandelingen te Münster, steun van de Verenigde Nederlanden aan Denemarken in de oorlog met Zweden, het sluiten van een handelsverdrag tussen de Republiek, Engeland en Frankrijk, en het verlangen naar vrede door de Nederlanden.³ Maar deze leeuw is elders geïdentificeerd als het wapen van de Generaliteitsrekenkamer.⁴

Dit artikel toont aan dat de genoemde penningen inderdaad zijn geproduceerd in opdracht van de Generaliteitsrekenkamer, behandelt de uiterlijke ontwikkeling van de vier penningen en gaat in op de productie. In de catalogus aan het einde van het artikel zijn de vier genoemde penningen opgenomen, naast andere rekenpenningen die de Generaliteitsrekenkamer liet slaan.

Data

De productie van de penningen is voor zover mogelijk gereconstrueerd op basis van de notulen van de Generaliteitsrekenkamer en sporadische informatie van de munthuizen. De analyse van de penningen zelf is gebaseerd op de publiek toegankelijke collecties van het Rijksmuseum, de NNC en Teylers Museum. Ook andere openbare vindplaatsen zijn betrokken, indien de penningen in een digitaal toegankelijke inventaris zijn opgenomen met een afbeelding of een beschrijving waardoor vaststaat dat het de penning betreft, en informatie over gewicht en/of omvang, zoals het geval is bij het Stedelijk Museum Zutphen, Deventer Verhaal en Museum Rotterdam. Een overzicht van de voor dit artikel gebruikte penningen is achteraan opgenomen.

De hier behandelde penningen zijn ook in andere collecties overgeleverd; deze worden immers regelmatig op veilingen aangeboden. Dat soort vindplaatsen is niet betrokken in dit onderzoek, omdat niet altijd duidelijk is of sprake is van verschillende penningen of het achtereenvolgens aanbieden van hetzelfde exemplaar. Daardoor zou het includeren een vertekening kunnen opleveren van het al of niet veelvuldig voorkomen van eventuele specifieke afwijkingen van de hier beschreven standaarden.

² Van Beek, 1989.

³ Van Loon, 1723: dl. II, 304, 443, 497, dl. III, 48.

⁴ Borkent, 1984.

De Generaliteitsrekenkamer, zilveren leggeld en koperen rekenpenningen

Al aan het begin van de Opstand, tegen het Spaanse/Habsburgse gezag, zagen de samenwerkende maar onafhankelijke gewesten de noodzaak om hun gezamenlijke uitgaven te controleren. In 1588 werd hier al toe besloten, maar het duurde tot 1608 voordat sprake was van een aparte rekenkamer die zicht hield op de uitgaven van de Generaliteit. Dat waren vooral de gezamenlijke defensie-uitgaven, die door de Ontvanger-Generaal en Admiraliteiten werden verwerkt. De organisatie werkte onder de naam Generaliteitsrekenkamer en werd bestuurd door veertien afgevaardigden of gedeputeerden, ook wel collegeleden genoemd, twee uit elk van de zeven provinciën, ondersteund door een ambtelijke staf van ongeveer tien personen.⁵ De Generaliteitsrekenkamer had geen controlerecht over de provinciale inkomsten en uitgaven. Daar bleven de rekenkamers van Holland, Gelre *et cetera* bevoegd.

De andere rekenkamers in de Nederlanden, die de financiën in een of enkele provincies controleerden, waren al vanaf de late veertiende en vroege vijftiende eeuw werkzaam. Hiervan is bekend dat zij rekenpenningen gebruikten bij hun werkzaamheden. Die gebruikten zij in combinatie met een rekenbord, een soort telraam, om snel te kunnen rekenen met Romeinse cijfers. Echter, het gebruik van het rekenbord en bijhorende rekenpenningen zou in de zeventiende eeuw uitsterven. Het rekenen met Romeinse cijfers werd rond die tijd verdrongen door rekenen met Arabische getallen.⁶ Dit ging niet overal even snel. In Brussel werden mogelijk al vanaf 1560 geen rekenpenningen meer gebruikt om te rekenen, maar waren deze omgevormd tot emolument. In dezelfde periode werden in Gelre en Holland nog wel koperen penningen geslagen, die waarschijnlijk nog wel gebruikt werden om mee te rekenen.⁷

De Generaliteitsrekenkamer ving het werk juist aan in de periode dat het Romeins rekenen zou worden verdrongen. Mede daarom was onduidelijk of de organisatie legpenningen als hulpmiddel bij het rekenen had gebruikt.⁸ Daar komt bij dat de Generaliteitsrekenkamer geen rekenpenningen liet slaan die overduidelijk aan de organisatie kunnen worden toegeschreven. Dat was eerder wel gebeurd in onder meer de provinciale rekenkamers van Holland en Gelre, zie bijvoorbeeld penningen met het opschrift 'leggelt van reken[kamer] in Hol[land]' of 'leggelt voer sco. Rekencamer in Gel[re]'.⁹

Toch worden al sinds 1608 in de het archiefmateriaal van de Generaliteitsrekenkamer leggeld en legpenningen genoemd. De termen legpenningen, rekenpenningen, rekengeld, leggeld, werpgeld en jetons worden in woordenboeken

⁵ Huusen jr., 1989.

⁶ Van Beek, 1981.

⁷ *Ibid.*: 134.

⁸ Van Beek, 1989: 66.

⁹ Van Kuyk, 1949b: 120; Van Beek, 1981: 134-135.

en de literatuur als inwisselbaar gezien en als zodanig gebruikt.¹⁰ Dat was niet het geval bij de Generaliteitsrekenkamer waar, in de zeventiende eeuw, leggeld en legpenningen twee verschillende zaken betroffen, zij het dat de termen een gemeenschappelijke oorsprong hadden. Het leggeld, of zilveren leggeld, was voor de Generaliteitsrekenkamer een uitkering in geld.¹¹ Die was oorspronkelijk verbonden aan de controle van de rekening van de Ontvanger-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en komt al sinds 1608 voor in de bronnen van de Generaliteitsrekenkamer. Initieel lijkt het leggeld betaald te zijn als vergoeding, na afloop van de controle van de rekening. In elk geval sinds 1637 vroeg de rekenkamer al om deze betaling als zij halverwege de controle was.¹² Rond 1641 is het leggeld dat per rekening betaald werd, getransformeerd in een uitkering die begin januari werd betaald en los stond van het moment dat een rekening daadwerkelijk werd gecontroleerd.¹³ Het was daarmee verworpen tot emolument, bedoeld voor de collegeleden en secretarissen, zoals de rekenkamer in 1651 zelf ook aangaf.¹⁴ Tegelijk veranderde in grofweg de periode 1640-'60 ook de terminologie: van leggeld naar nieuwjaars leggeld, (nieuw)jaar leg en uiteindelijk nieuwjaarsgeld.¹⁵ Behalve een bijdrage van de Ontvanger-Generaal kreeg de rekenkamer ook leggeld van de Admiraliteiten van Zeeland/Middelburg en Amsterdam.¹⁶ Mogelijk moesten ook andere Generaliteitsinstellingen, zoals de andere Admiraliteiten of de Generaliteitsmuntkamer, leggeld betalen als hun rekeningen werden gecontroleerd.

Waar in de notulen van de Generaliteitsrekenkamer sprake is van (koperen) legpenningen gaat het steeds om fysieke penningen. Deze staan centraal in deze bijdrage. In 1608 werd in de notulen van de Generaliteitsrekenkamer nog wel de term 'leggelt' gebruikt toen gesproken werd over rekenpenningen. Later is aan het 'leggelt' het woord 'coper' toegevoegd.¹⁷ Mogelijk gebeurde dat al voor de sluiting van het notulenboek, dat tot 1627 doorloopt. Blijkbaar bestond er toen al een onderscheid tussen het leggeld en legpenningen, en was het nodig om dit met terugwerkende kracht in het notulenboek aan te tekenen. Wellicht was het onderscheid tussen leggeld en leppenningen breder in de (financiële) gemeenschap gebruikelijk. In elk geval werd in Gelre, rond 1500, ook meermaals een onderscheid gemaakt tussen leggeld en legpenningen.¹⁸

¹⁰ Historische Woordenboeken Nederlands en Fries, via <https://gtb.ivdnt.org/search/#>; Van Beek, 1989: 58.

¹¹ Nationaal Archief (NA), 1.01.43 Inventaris van het archief van de Generaliteitsrekenkamer, (1586) 1608-1799 (GenRek), inv. 8, f. 18v, 21r-v.

¹² NA, GenRek, inv. 8, f. 109r-v.

¹³ NA, GenRek, inv. 9, f. 45r.

¹⁴ NA, GenRek, inv. 9, f. 263r, 27 juli 1651.

¹⁵ NA, GenRek, inv. 9, f. 45r, 188r, 253r; *Idem*, inv. 10, f. 1r; *Idem*, inv. 11, f. 111r, 210r, 272r.

¹⁶ NA, GenRek, inv. 15, f. 135r; *Idem*, inv. 16, f. 77v-78r; NA, inv. 17, f. 86r-v.

¹⁷ NA, GenRek, inv. 7, index en f. 7r, 2 juli 1608.

¹⁸ De Voogt, 1869: 10-11.

Het opdrachtgeverschap

Het wapen op de vier hier behandelde penningen, de generaliteitsleeuw met weegschaal en pijlenbundel, is eerder toegeschreven aan de Generaliteitsrekenkamer. Die zou dit wapen in elk geval sinds 1646 gebruiken op haar zegel en in de achttiende eeuw ook op kussens.¹⁹ Op basis hiervan ligt een opdrachtgeverschap van de Generaliteitsrekenkamer voor de hand. De notulen van de rekenkamer zijn niet volledig.²⁰ Wel leveren zij zeer sterke aanwijzingen dat de organisatie inderdaad de opdracht gaf tot het munten van de penningen van 1662 en 1671 en meer indirecte aanwijzingen dat dit het geval was met de penning 1658. Maar ook al vóór die tijd liet zij legpenningen slaan.

In de notulen van de rekenkamer was in 1608, 1612 en 1613 sprake van de productie van legpenningen. Huusen wees er eerder al op dat de Generaliteitsrekenkamer bij de start van haar werkzaamheden in 1608 2.000 koperen legpenningen liet slaan door de Hollandse muntmeester.²¹ Hierbij werd zeer waarschijnlijk geen eigen ontwerp van de Generaliteitsrekenkamer ingezet, die was immers net ingesteld. De muntmeester moest de penningen bovendien slaan met de ‘beste ende egaelste stempel’.²² Dit wijst erop dat de Generaliteitsrekenkamer gebruik maakte van een voorhanden zijnde stempel van rekenpenningen. Dat moest in elk geval in goede staat zijn. Mogelijk moest de voorstelling ook neutraal zijn, dus niet specifiek gericht zijn op Holland maar alle gewesten gelijk tonen. Of het moest geen ingewikkelde Bijbelse taferelen tonen, die de rekenmeesters op verschillende wijze konden interpreteren in een tijd dat er nog stevige twisten woedden tussen remonstranten en contraremonstranten.

Onbekend is welke voorbeelden door de muntmeester zijn gebruikt, maar er zijn verschillende mogelijkheden. Wellicht heeft de muntmeester in 1608 teruggerepen op de penning die bekend staat als *Eendracht der Verenigde Provinciën / Aanvang van de onderhandelingen te 's-Gravenhage* (ongedateerd). Of hij heeft deze penning speciaal voor de Generaliteitsrekenkamer geproduceerd. De penning draagt op de voorzijde de Generaliteitsleeuw, zonder jaartal. Op de keerzijde een pijlenbundel, tussen de letters **S. – C.**, binnen een randschrift **FORTITUDO BELGICA** (Nederlands sterkte).²³ De stempel van de keerzijde werd al sinds ten minste 1604 gebruikt.²⁴ De – ongedateerde – stempel van de voorzijde was mogelijk al sinds 1603 in gebruik.²⁵ De penning *Eendracht...*

¹⁹ Borkent, 1984; Hartkamp-Jonxis, 1995: 34-36; Hartkamp-Jonxis & Smit, 2004: 307-308.

²⁰ Huusen jr., 1989: 71-72.

²¹ *Ibid.*: 70.

²² NA, GenRek, inv. 7, f. 7, 2 juli 1608.

²³ Rijksmuseum, NG-VG-3-993; NNC, RP-03890, RP-03891; Van Loon, 1723: dl II, 36-37; Dugniolle, 1876: nr. 3630.

²⁴ NNC, RP-03887.

²⁵ NNC, RP-03240.

betreft een weinig voorkomende combinatie van de reeds bekende stempels, wat kan aansluiten bij de eenmalige opdracht door de Generaliteitsrekenkamer, die immers moest worden uitgevoerd met bestaande stempels. Een andere mogelijkheid is dat juist een penning gebruikt werd die toch al in grote aantallen geproduceerd werd. Een penning die daarvoor in aanmerking komt is de *Biddag voor de vredesonderhandelingen te Den Haag / Het bestand; eendracht der Verenigde Provinciën* uit 1608. Die draagt op de voorzijde een biddende man, die de keuze krijgt tussen een vredestak en het zwaard. Deze penning is in veel grotere aantallen overgeleverd, wat kan wijzen op een grotere productie.²⁶

Afb. 1 – Dordrecht, 1608, rekenpenning, *Eendracht der Verenigde Provinciën / Aanvang van de onderhandelingen te 's-Gravenhage*, 5,42 g, Ø 26 mm (Rijksmuseum, NG-VG-3-993 – schaal ⅔)

Afb. 2 – Dordrecht, 1608, rekenpenning, *Algemene gebedsdag bij de aanvang van de onderhandelingen te 's-Gravenhage*, 62 g (sic), Ø 29 mm (Rijksmuseum, NG-VG-3-991-B – schaal ⅔)

²⁶ NNC, 1944-0016, RP-03879, RP-03880, RP-03882, RP-03883, RP-03884, RP-03888, HNM-10790; Rijksmuseum, NG-VG-3-990, NG-VG-3-991-B, NG-VG-3-994, NG-VG-3-991-A, KOG-MP-2-1325, NG-VG-3-991-C, NG-VG-3-991; Van Loon, 1723: dl II, 36-37; Dugniolle, 1876: nr. 3630.

In juni 1612 besloot de rekenkamer om de muntmeester van Holland, op dat moment Gideon de Jonge, de opdracht te geven om opnieuw 2.000 koperen legpenningen te laten slaan.²⁷ In december 1613 werd hij wederom aangeschreven over het leveren van 2.000 koperen legpenningen.²⁸ Mogelijk waren er problemen met (de levering van) de penningen waartoe opdracht was gegeven in juni 1612. Dat zou wel betekenen dat de rekenkamer anderhalf jaar had gewacht om dit punt aan te kaarten, wat rijkelijk laat is en daarmee onlogisch lijkt. Tegelijk blijkt in later jaren dat er geruime tijd kon zitten tussen de opdracht en de daadwerkelijke levering, zodat het niet onmogelijk is dat de meldingen in 1612 en 1613 dezelfde aanmunting betreft. Ongeacht de precieze toedracht gaf de rekenkamer opdracht om een boodschapper 2.000 koperen penningen mee te geven. Als die nog niet gereed waren, moest de muntmeester die zo snel mogelijk slaan en de boodschapper met de eerste stuks retour sturen. De Jonge was ondertussen opgevolgd door mr. Johan van Sloten, waar de Generaliteitsrekenkamer zelf ook achter kwam, waarna ze de opdracht naar hem doorzette.²⁹

De notulen van de Generaliteitsrekenkamer geven geen informatie over productieopdrachten voor penningen in 1647, maar spreken in 1648 wel over het uitreiken van de ‘rest vande lechpenninge’.³⁰ Dit wijst erop dat al eerder legpenningen waren verstrekt. Het lijkt logisch dat dit de bekende penningen met jaartal 1647 waren, maar zoals verderop uiteen wordt gezet is dat geen zekerheid. Ook voor de penning van 1658 is geen productieopdracht bekend van de zijde van de rekenkamer.

Het bronmateriaal voor de productie van de penning van 1662 is wel vrij uitvoerig, zodat de opdracht voor de aanmunting goed te volgen is.³¹ In januari 1661 rapporteerde de gedeputeerde van de Generaliteitsrekenkamer ‘den heere Boelisse’ (dr. Johan Alarsz. Boelissen),³² over zijn contact met de muntmeester te Dordrecht betreffende het slaan van legpenningen. Dit aangezien de rekenkamer voorheen ook ‘de koper penningen voor eenige jaaren [...] tot Dordrecht doen slaan’.³³ Boelissen moest in 1661 naar (een lid van het geslacht) Pallandt en was, vermoedelijk onderweg, in Dordrecht geweest met het doel om te spreken met de muntmeester ‘Rattermond’ (Simon Rottermond) ‘raakende ’t slaan van een goed getal koopere legpenningen’. Hij had de muntmeester niet thuis getroffen, omdat die de stad uit was. Boelissen was hierop van Dordrecht

²⁷ NA, GenRek, inv. 7, f. 82r-v.

²⁸ NA, GenRek, inv. 7, f. 103v.

²⁹ Van Gelder, 1980; NA, GenRek, inv. 7, f. 103v.

³⁰ NA, GenRek, inv. 9, f. 204v, 6 maart 1648.

³¹ NA, GenRek, inv. 11, f. 221r, 22 januari 1661.

³² Hij was van 1 mei 1660 tot en met 22 september 1662 namens Holland/Gorinchem gedeputeerd in de rekenkamer. <https://resources.huygens.knaw.nl/reptoriumambtsdragers-ambtenaren1428-1861/app/personen/10592>, geraadpleegd 17 februari 2026.

³³ NA, GenRek, inv. 11, 241r, 18 mei 1661.

doorgereisd naar Gorinchem, want daar had bij over de gewenste legpenningen gesproken met ‘den heer Nagtegaal, generaal van de munte’ (mr. Jacob Nachtegaal, Generaal-meester van de Generaliteitsmuntkamer van 1648 tot 1661).³⁴ Boelissen had hem de prijsspecificatie getoond waarvoor muntmeester Rotterdam de penningen dacht te kunnen leveren. Mogelijk was die eerder al opge maakt, of had Rotterdam die ergens tussen Dordrecht en Gorinchem met de gedeputeerde van de rekenkamer besproken. Generaal-meester Nachtegaal stelde dat de prijsopgave te ruim was. Boelissen stelde daarom zijn collega’s van de Generaliteitsrekenkamer voor om de prijsopgave ook voor te leggen aan de muntmeester van Utrecht ‘Grobulus’ (Johan Gerobulus).³⁵

Over de interne besprekingen van de rekenkamer worden we niet geïnformeerd, maar in mei 1661 had de Generaliteitsrekenkamer besloten om de penningen in Utrecht te laten slaan, ‘alzo bij informatie bevonden is dezelve aldaar veel minder zoude koomen te kosten als voor deeze bij de muntmeester tot Dordrecht den lande waaren aangereekend’.³⁶ In oktober van hetzelfde jaar was de secretaris van de rekenkamer, Van de Boll, naar Utrecht gereisd om te spreken met de muntmeester Gerobulus over het slaan van de penningen.³⁷ Een definitieve opdracht is niet aangetroffen, maar in de notulen van de rekenkamer werd in juni 1670 gerefereerd aan een voorraad koperen legpenningen die naar aanleiding van de opdracht in 1661 door de Munt te Utrecht was geslagen. Omdat de rekenkamer pas in oktober 1661 had besloten om over te gaan tot de aanmunting, kan die productie best in 1662 hebben plaatsgevonden, wat resulteerde in de legpenning met jaartal 1662.

In juni 1670 bleek dat de voorraad legpenningen die in 1661/1662 te Utrecht was geslagen bijna op was.³⁸ Om ook in de toekomst de collegeleden te kunnen voorzien van rekenpenningen moest de rekenkamer een ‘goede quantiteit coopere leghpenningen [...] provideeren’. Ook hier heeft de daadwerkelijke aanmunting mogelijk enige tijd op zich laten wachten, waardoor die plaatsvond in 1671. Uit dat jaar, of met dat jaarstempel, is immers de vierde bekende rekenpenning overgeleverd.

Bij de penningen met jaarstempel 1662 en 1671 is dus geen opdracht van de Generaliteitsrekenkamer uit hetzelfde jaar bekend, wel uit 1661 en 1670. Het ligt voor de hand dat dit dezelfde penningen betreft. Er zijn immers geen andere penningen met het wapen van de Generaliteitsrekenkamer bekend. Ook werd in 1670 nog verwezen naar de opdracht uit 1661 en niet naar een opdracht uit 1662. Daarnaast zijn in de geraadpleegde collecties geen rekenpenningen bekend uit 1661 of 1670 die aan de Generaliteitsrekenkamer kunnen worden verbonden.

³⁴ Bijlsma, 1930: 9.

³⁵ NA, GenRek, inv. 11, f. 221r, 22 januari 1661.

³⁶ NA, GenRek, inv. 11, 241r, 18 mei 1661.

³⁷ NA, GenRek, inv. 11, 260r-v, 7 oktober 1661.

³⁸ NA, GenRek, inv. 13, f. 167v, 23 juni 1670.

Productie

Hoewel de rekenkamer in 1608 opdracht gaf tot aanmunting door de Munt van Dordrecht, zijn in de rekeningen van de Munt in dat jaar géén inkomsten opgenomen voor het maken van leggeld. Kosten voor het produceren van de penningen in 1612 en 1613 komen ook niet terug in de rekeningen. In 1609 werden wel inkomsten geboekt (à 6 lb.) voor het maken van leggeld.³⁹ Mogelijk is dat gerelateerd aan de productie van de 2.000 legpenningen waartoe de Generaliteitsrekenkamer in 1608 opdracht gaf. De rekeningen van de Dordtse Munt kenden immers wel vaker latere afrekeningen.⁴⁰ Voor het opgegeven bedrag konden waarschijnlijk wel de 2.000 penningen worden gekocht. De Zeeuwse rekenkamer betaalde in 1583 immers 2 lb. 10 s. voor 1.200 stuks.⁴¹

Ook van latere jaren is weinig bekend over de productie, die toch zeker plaatsvond. In januari 1649, toen ze ook opdracht gaf tot de productie van nieuwe penningen, meldde de Generaliteitsrekenkamer immers dat ‘van alle de stemfels die t sedert begin vande oorloch tot nu toe gesneden sijn’ de bijhorende documentatie aan de ontvanger-generaal moest worden overgedragen.⁴² Waarschijnlijk omdat de kosten daarvan door hem gedragen werden. De frase ‘sedert begin vande oorloch’ is hier opvallend, omdat de rekenkamer pas sinds 1608 bestond, terwijl de oorlog toen al jaren bezig was. Wellicht werd hier bedoeld op de hervatting van de vijandelijkheden na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand (1621). Het wijst er in elk geval op dat de rekenkamer al vóór 1649 meerdere nieuwe stempels had laten snijden. Dat zal dan ná 1608 zijn geweest, toen zij waarschijnlijk gebruik maakte van bestaande stempels.

De eerste van de hier behandelde penningen die door de beeltenis te verbinden is aan de Generaliteitsrekenkamer, met jaartal 1647, werd te Middelburg geslagen, zoals blijkt uit het opgenomen muntteken op de voor- en keerzijde van de penning. Uit het archief van de Generaliteitsrekenkamer is echter geen muntopdracht uit 1647 bekend, wel uit 1649. In januari van dat jaar besloot de rekenkamer om de muntmeester van Holland (!) opdracht te geven “een partije copere legpenninge” te laten slaan.⁴³ Daarvan is geen verdere neerslag aangetroffen in het archief van de rekenkamer of van de Dordtse Munt. In het archief van de Munt in Middelburg is ook geen informatie aangetroffen over aanmunting van een rekenpenning in 1647, maar wel in 1649. Pieter van de Voorde, muntmeester in de periode 1630-1658, had in 1649 nieuwe ijzers en stempels laten maken voor legpenningen. Blijkens de declaraties bij de rekening van de muntmeester

³⁹ NA, 3.01.30 Inventaris van het archief van het Serment van de Werklieden en Munters van de Munt van Holland te Dordrecht, inv. 236, f. 144v, 147v.

⁴⁰ Zijderduijn, 2011: 33.

⁴¹ De Man, 1925.

⁴² NA, GenRek, inv. 9, f. 220v, 29 januari 1649.

⁴³ NA, GenRek, inv. 9, f. 220v, 26 januari 1649.

had Simon Milet op 7 april 1649 ‘thien stempels voor t leggelte’ gemaakt (à 1 lb. 5 s.). Ook had hij op dezelfde dag nog ‘twee voeten vertaelt tot dito leggelt’ (à 0 lb. 5 s.) en op 20 juli nogmaals 2 voeten voor het leggeld (à 5 s.) en nog ‘ses overijzers’ voor het leggeld (15 s.). Daarnaast had Rombout Willemsz. op 5 juni 1649 kosten gemaakt voor ‘des iser van den rekenpenninck’.⁴⁴ Met leggeld zal in deze context de fysieke legpenning zijn bedoeld. Om leggeld in de zin van een emolument te betalen was immers geen speciale munt of penning nodig maar juist de gebruikelijke betaalmunt. In de rekening van de muntmeester wordt bovendien gesproken over de productie van 2.000 stuks ‘koperen leggeld’. Die waren gemaakt ‘ten behoeve van de ed. mog. Heeren Staeten van Zeelandt, mitsgaders de ed. heeren vande rekenkamer’, voor de som van 25 lb. 30 s. en 4 Vlaamse groten.⁴⁵ Gezien de som zullen daarin ook de kosten voor het maken van stempels *et cetera* zijn betrokken.

Het lijkt vreemd dat de opdracht die de Generaliteitsrekenkamer in 1649 aan de Munt van Dordrecht gaf of wilde geven, leidde tot de muntslag te Middelburg, die bovendien een penning opleverde met het jaartal 1647. Maar andere mogelijke verklaringen zijn nog onlogischer.

Een eerste alternatieve verklaring is dat de Generaliteitsrekenkamer in (of net voor) 1647 opdracht gaf tot de productie van penningen. Dat zouden dan de bekende penningen van 1647 zijn. De uitreiking van penningen in 1648 betrof een restant van die penningen. In 1649 gaf de rekenkamer vervolgens een nieuwe opdracht. Dat is echter onwaarschijnlijk. Er zijn geen penningen met het jaartal 1649 (of 1650) overgeleverd die te verbinden zijn aan de opdracht van de Generaliteitsrekenkamer of de uitvoering door de Munt van Middelburg. Penningen met een jaarstempel 1649 met het wapen van Spanje, of de onthoofding van Karel I, koning van Engeland, kunnen buiten beschouwing worden gelaten.⁴⁶ Net als contemporaine huwelijkspenningen, gildepenningen of penningen die stadswapens dragen.⁴⁷ Het is onwaarschijnlijk dat de penningen waartoe de Generaliteitsrekenkamer in 1649 opdracht gaf en waarvan bij de Zeeuwse Munt bronmateriaal is aangetroffen over de productie, níet zijn overgeleverd, maar dat een opdracht uit 1647 wél tot productie kwam, terwijl dit geen sporen in de bronnen van de rekenkamer en de Munt heeft nagelaten.

Een tweede alternatieve verklaring is dat de Generaliteitsrekenkamer in 1649 wel een opdracht tot productie wilde geven, maar dit uiteindelijk niet doorging. De vermeldingen in de bronnen van de Zeeuwse Munt, in 1649, zouden dan de

⁴⁴ Zeeuws Archief, 508 Rekenkamer van Zeeland, ‘Rekenkamer C’, (1573) 1597-1805 (1808) inv. 11461 Acquitten behorende bij de 3e rekening over 1645 okt. 25-1650 dec. 3, foto 220.

⁴⁵ Zeeuws Archief, 508 Rekenkamer van Zeeland, ‘Rekenkamer C’, (1573) 1597-1805 (1808) inv. 11460, f. 23r.

⁴⁶ Rijksmuseum NG-VG-3-1216; Rijksmuseum, NG-VG-3-1215.

⁴⁷ Antwerpse rekenpenning Rijksmuseum, NG-VG-3-1219.

productie van legpenningen voor de Rekenkamer van Zeeland betreffen. Ook dat ligt niet voor de hand. Er zijn in de bestudeerde collecties of bij Van Loon geen rekenpenningen van de Zeeuwse rekenkamer uit 1649 bekend, wel die met het jaartal 1647.⁴⁸ Het is bovendien moeilijk voorstelbaar dat de Zeeuwse rekenkamer penningen liet slaan met het wapen van de Generaliteitsrekenkamer, inclusief de wapens van de zeven gewesten op de keerzijde. Van Kuyk stelde juist dat in de loop van de zestiende eeuw de rekenkamers zich gingen concentreren op het afbeelden van alleen het wapen van hun gewest of de gewesten die zij controleerden.⁴⁹ De Zeeuwse rekenkamer had natuurlijk geen controlebevoegdheid buiten Zeeland.

Vóór 1648 heeft de Generaliteitsrekenkamer dus penningen laten slaan, die verder niet bekend zijn. In 1649 gaf de rekenkamer opnieuw opdracht tot het produceren van een partij penningen. Hiervoor werd initieel gedacht aan de Hollandse munt, die ook in 1608, 1612 en 1613 opdrachten voor de productie van penningen kreeg. De rekenkamer week in 1649, om onbekende redenen, echter uit naar de Zeeuwse munt. Die sloeg de penningen met stempels waarop 1647 staat. Ook hiervan is de oorzaak niet te achterhalen.

In 1658 liet de Generaliteitsrekenkamer weer legpenningen slaan, ditmaal te Dordrecht, zoals blijkt uit de muntstempels op de penningen. Toen werden ook weer nieuwe stempels vervaardigd, zoals blijkt uit de verschillen in vormgeving tussen de penningen van 1647 en 1658, die hierna nader aan de orde komen. Van deze opdracht zijn geen archivalische bronnen overgeleverd bij de Generaliteitsrekenkamer of de Dordtse Munt.⁵⁰

Vanaf 1661 werden de penningen te Utrecht geslagen. Van de Munt te Utrecht is vóór 1806 helaas geen archief overgeleverd.⁵¹ De verspreide stukken in het Utrechts archief die met de Munt in verband staan handelen primair over de resoluties van de Staten-Generaal ten aanzien van het te munten generaliteitsgeld, of betreffen rekeningen van muntmeesters uit een andere periode dan hier behandeld wordt.⁵² In het archief van de Utrechtse/Rijks Munt ná 1806 zijn blijkens de inventaris geen stukken opgenomen die verband houden met de muntslag in de zeventiende eeuw.⁵³ Rond 1810 werden wel op grote schaal muntstempels en muntgereedschap uit de voormalige gewestelijke munthuizen verkocht, als gevolg van het opheffen van die instellingen en de centralisatie van

⁴⁸ Van Loon, 1723: dl. II, 333-341.

⁴⁹ Van Kuyk, 1949b: 112-113.

⁵⁰ NA, 3.01.30 Inventaris van het archief van het Serment van de Werklieden en Munters van de Munt van Holland te Dordrecht, inv. 237, 241, 253 voor de relevante rekeningboeken. De acquitten zijn alleen overgeleverd vanaf 1660, zie inv. 239, *passim*; Fruin, 1914: 8.

⁵¹ Vriendelijke mededeling Utrechts archief: dhr. Ahdoudi.

⁵² Muller Fz., 1915: *passim*.

⁵³ Nationaal Archief, 2015.

de muntslag te Utrecht.⁵⁴ Maar daarin zijn geen aanwijzingen aangetroffen over de hier behandelde muntslag.

Uit het rapport dat de secretaris van de Generaliteitsrekenkamer opstelde over de aanmunting in 1661-1662 is wel het een en ander te destilleren over de productie. Het stempel dat voor de penning 1658 werd gebruikt was helemaal opgebruikt.⁵⁵ Het rekenkamerlid Boelissen moest in 1661 immers naar Dordrecht om met de muntmeester te spreken over onder andere het 'snijden van stempels'.⁵⁶ Later dat jaar had secretaris Van de Boll het bestaande stempel, waarschijnlijk die van de penning 1658, meegenomen naar de Utrechtse Munt. Maar de muntmeester Gerobulus stelde hierover 'den stempel gansch niet weerdig te zijn, al-zoo den voet ten deele gesleeten ende de booven yzers gansch omgeslagen ende onbruikbaar waaren'. Hij stelde voor om N. van Cuijlenburch te ontbieden, die al het muntwerk te Utrecht maakte (bedoeld is Roelof Wolphertsz van Cuijlenburch).⁵⁷ Die gaf aan dat het 'poinconwerk' (poinçon of ponsoen) om de stempel te produceren 250 lb. zou kosten, maar dat hij het erna zou kunnen bewaren en in de toekomst zoveel nieuwe stempels kon produceren als men wilde. Dan zouden alleen nieuwe voet- en bovenijzers hoeven te worden betaald. De Generaliteitsrekenkamer besloot 'om eenmaal ende goed ende durabel werck te hebben t voorz. poincon werk te laten maaken' en met de muntsnijder een contract af te sluiten voor het maken en onderhouden van de ponsoen.⁵⁸

In juni 1670 bleek dat de voorraad legpenningen die in 1661-1662 in Utrecht was geslagen bijna op was.⁵⁹ Besloten werd om hiervoor terug te gaan op het 'pointconwerck' dat in 1661 was gemaakt en in bewaring gegeven aan de ordinaris stempelsnijder van de provinciale munt (Van Cuijlenburch). Men zou muntmeester Gerobulus verzoeken om ten dienste van de Generaliteitsrekenkamer nieuwe penningen te laten slaan. De betreffende muntmeester was echter al in 1662 opgevolgd door Johan van Rijneveldt, terwijl de stempelsnijder in 1671 werd opgevolgd door Daniël Drappentier.⁶⁰ Mogelijk in verband met deze opvolgingen liet de uitvoering van werk blijkbaar even op zich wachten, aangezien de penningen het jaartal 1671 dragen.

De productie van de penningen zal handmatig hebben plaatsgevonden. Mechanisering van het aanmuntingsproces vond vanaf ongeveer 1670 plaats, maar de Utrechtse Munt beschikte pas rond 1671 over een schroefpers.⁶¹

⁵⁴ NA, 2.01.33 Inventaris van het archief van de Essayeur-Generaal van 's Rijks Munt, 1795-1813, inv. 17 en 19.

⁵⁵ NA, GenRek, inv. 11, f. 260r-261r, 7 oktober 1661.

⁵⁶ NA, GenRek, inv. 11, f. 221r, 22 januari 1661.

⁵⁷ Besier, 1980; Van Gelder, 1980; Luijt & Houtman, 1999: 53-56.

⁵⁸ NA, GenRek, inv. 11, f. 260r-v, 7 oktober 1661.

⁵⁹ NA, GenRek, inv. 13, f. 167v, 23 juni 1670.

⁶⁰ Van Gelder, 1980; Besier, 1980: 68; Luijt & Houtman, 1999: 21, 53-56.

⁶¹ Luijt & Houtman, 1999: 11-12.

Tabel 1 – Koperen legpenningen Generaliteitsrekenkamer

	Diameter (mm)	Massa (g)	Aantal onderzocht
1647	30-31,5	6,01-7,08	9
1658	32-34	6,72-7,37	11
1662	34-37	7,92-8,40	12
1671	34-36	7,92-8,81	16

Nota bene: voor de penningen van 1647 ligt de door het Rijksmuseum opgegeven diameter wel heel dicht bij elkaar en lijkt afgerond op hele millimeters. De massa van twee penningen van 1647 is niet bekend, voor één is die gegeven als 68 g, waarschijnlijk is 6,8 g bedoeld. Deze is niet meegenomen in het overzicht. Voor de penningen van 1662 is van drie overgeleverde penningen de massa niet opgegeven. Bij de penningen van 1671 is bij vier stuks de massa niet opgegeven.

Vormgeving van de penningen

De vier penningen die Van Loon al beschreef vertonen stilistisch een grote gelijkenis. Op de voorzijde is steeds de gekroonde leeuw opgenomen. Deze draagt een kroon en pijlenbundel, waardoor hij te identificeren is als Generaliteitsleeuw. In plaats van een zwaard, dat de Generaliteitsleeuw normaliter draagt, heeft hij een weegschaal of balans. Daaronder steeds een jaartal (1647, 1658, 1661, 1671) het geheel omringd door een parelkrans. Daaromheen de tekst **NON TELIS PRIMIS BELGI SEPTEMPPLICIS ARMIS**. De keerzijde toont centraal een vrijheidshoed, omringd door de gekroonde wapenschilden van de zeven provinciën. De wapenschilden worden aaneengebonden met een touw of lint. Rond de hoed en wapenschilden de tekst **SED CONSTANT LIBRA LIBERA REGNA PARI**; het geheel omringd met een parelkrans. De omschriften zijn te vertalen als ‘niet door pijlen, de eerste wapens der zeven Verenigde Gewesten | maar door (politiek) evenwicht zijn vrije regeringen stabiel.’⁶²

Afb. 3 – Middelburg, rekenpenning, 1649, Generaliteitsrekenkamer, 3,68 g, Ø 30 mm (Rijksmuseum, NG-VG-3-1202)

⁶² Vriendelijke mededeling van dhr. Benders; Van Loon, 1723: dl II, 304, dl III, 48.

*Afb. 4 – Dordrecht, rekenpenning, 1658, Generaliteitsrekenkamer, 7,17 g, Ø 33 mm
(Rijksmuseum, NA-VG-3-1265)*

*Afb. 5 – Utrecht, rekenpenning, 1661-'62, Generaliteitsrekenkamer, 8,18 g, Ø 35 mm
(Rijksmuseum, VG-3-1305-A)*

*Afb. 6 – Utrecht, rekenpenning, 1670-'71, Generaliteitsrekenkamer, 7,92 g, Ø 36 mm
(Rijksmuseum, VG-3-1368)*

De penningen hebben twee kenmerkende attributen: op de voorzijde de (Generaliteitsleeuw met) weegschaal, op de keerzijde een vrijheidshoed omringd door de wapens van de zeven verenigde Nederlanden. Hoewel een weegschaal (ofwel balans) tegenwoordig vooral wordt geassocieerd met een rechtsprekende instelling, denk aan vrouwe Justitia, was het geen onbekend attribuut op rekenpenningen. Op basis van de eerdergenoemde penningverzamelingen is een overzicht gemaakt van rekenpenningen waarop een weegschaal staat. Hierbij zijn de weegschalen waar vrouwe Justitia bij staat of waar andere personen of objecten bij staan – zoals pilaren, vuren *et cetera* – buiten beschouwing gelaten. Ook pennin-

gen met daarop weegschalen waarop zaken zijn gelegd (zon en maan, zakken graan), of weegschalen die niet in balans zijn, werden niet gebruikt. Penningen waarop de weegschaal door een hand (uit de wolken) is vastgehouden zijn wel geïncludeerd. Uit dit – ongetwijfeld niet volledig – overzicht blijkt dat de weegschaal in de Nederlanden al sinds de vroege zestiende eeuw gebruikt werd op rekenpenningen. Dat begint met de penning *Aankomst in Spanje van Karel V* (1518),⁶³ gaat door met de machtsovername van Filips II (1555)⁶⁴ en het bewind van Margaretha van Parma op een penning die aan de Raad van Financiën wordt verbonden (1561).⁶⁵ Ondanks de Opstand en de afzwering van de Habsburgse vorsten bleef dit teken in gebruik in de Noordelijke Nederlanden. Bijvoorbeeld voor de *Rekenpenning over het opmaken van de rekening van de Verenigde Gewesten* uit 1594. Die zou zijn gebruikt door de Raad van State,⁶⁶ die toen de rekeningen van de Generaliteit controleerde.⁶⁷

Nog in de zeventiende eeuw kwam de weegschaal voor op legpenningen, in de Zuidelijke Nederlanden bijvoorbeeld op een rekenpenning met de beeltenis van Albrecht en Isabella (1612),⁶⁸ en in het noorden op een penning voor de Rekenkamer van Zeeland (1645).⁶⁹ Daarnaast bestaan rekenpenningen uit 1677 met een weegschaal erop, die uit Hannover en mogelijk uit Polen afkomstig zijn.⁷⁰ De Generaliteitsrekenkamer sloot dus aan bij bestaande vormtaal. Op basis van de notulen van de Generaliteitsrekenkamer kan ook worden vastgesteld waarom het voor een rekenkamer logisch was zo'n teken op te nemen. Als zij over de controle van een rekening schreef, was ook wel sprake van het 'maeken van de balance'.⁷¹

Ook met de afbeelding van de wapens van de zeven gewesten of de vrijheidshoed stond de Generaliteitsrekenkamer niet aan de wieg van nieuwe thematiek. Het afbeelden van het wapen van de opdrachtgever op munten en penningen werd gebruikelijk na de opkomst van de heraldiek in de hoge middeleeuwen. Meestal was dit het wapen van de vorst of heer die de penning liet slaan. Dit ontwikkelde zich door de tijd heen zo dat rekenkamers de wapens opnamen van de gewesten die zij controleerden.⁷² De Zeeuwse rekenkamer liet al in 1588 een rekenpenning slaan met centraal het wapen van het gewest, omringd door de

⁶³ NNC, HNM-10417.

⁶⁴ NNC, HNM-10495.

⁶⁵ Rijksmuseum, NG-VG-3-357 en NG-VG-3-362.

⁶⁶ Teylers Museum, TMNK 16386.

⁶⁷ Huusen jr., 1989: 69.

⁶⁸ NNC, HNM-10814.

⁶⁹ Rijksmuseum, NG-VG-3-1196.

⁷⁰ Rijksmuseum, NG-VG-3-1413 en NG-VG-3-1408.

⁷¹ NA, GenRek, inv. 7, f. 78r.

⁷² Van Kuyk, 1949b: 112-113.

wapens van stemhebbende steden en edelen.⁷³ Ook op munten als de Leceister-reaal (1586) komt het thema voor, dan bijvoorbeeld in de vorm van een pijlenbundel met daaromheen de wapens van de gewesten.⁷⁴ De vrijheidshoed zelf komt voor sinds tenminste de penningen *Mislukte vredesonderhandelingen te Breda* (1575)⁷⁵ en *Het Eeuwig Edict* (1577).⁷⁶ De hier aangetroffen vorm, een vrijheidshoed omringd door de wapens van de Zeven gewesten, is bekend sinds de penning *De vrede tussen Spanje en de Vereenigde Nederlanden* (1648),⁷⁷ geslagen te Dresden.

Afb. 7 – Middelburg, 1588, *Vergaan van de Spaanse Armada*, 5,87 g, Ø 30 mm (Rijksmuseum, NG-VG-3-701)

Afb. 8 – Utrecht, 1586 *Leicesterreaal*, 34,13 g, Ø 42 mm (NNC, NM-05677)

Afb. 9 – Dresden, 1648, *Vrede tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden*, 58,455 g, Ø 57,5 mm (NNC, PE-01373)

De rekenpenningen van de Generaliteitsrekenkamer, uit de verschillende jaren, zijn op het eerste gezicht gelijk, maar bij nadere bestudering blijken zij op enkele punten onderling te verschillen. Zo veranderde de vorm van de vrijheidshoed die centraal staat op de keerzijde van de penningen (afb. 10-13). Ook de vorm van het lint dat de wapenschilden van de gewesten bijeenbond was aan verandering onderhevig (afb. 14-17). Tevens stond de leeuw in 1647 tamelijk rechtop en helt hij op latere penningen achterover. Ook de arm die de pijlenbundel vasthoudt stijgt iets in later jaren. De stilistische vorm van de kronen op de keerzijde en van de leeuw op de voorzijde verandert ook iets door de jaren heen. Zoals hiervoor behandeld houdt dat verband met het maken van nieuwe ponsoenen en muntstempels.

⁷³ Rijksmuseum NG-VG-3-701.

⁷⁴ NNC, NM-05677.

⁷⁵ Rijksmuseum, NG-VG-3-463.

⁷⁶ NNC, DR-00019.

⁷⁷ NNC, PE-01373.

*Afb. 10 – Detail
rekenpenning 1647
(Teylers Museum,
TMNK 04825)*

*Afb. 11 – Detail
rekenpenning 1658
(Rijksmuseum,
NG-VG-3-1265)*

*Afb. 12 – Detail
rekenpenning 1662
(Teylers Museum,
TMNK 16465)*

*Afb. 13 – Detail
rekenpenning 1671
(NNC, HNM-10976)*

*Afb. 14 – Detail
rekenpenning 1647
(Teylers Museum,
TMNK 04825)*

*Afb. 15 – Detail
rekenpenning 1658
(Rijksmuseum, NG-
VG-3-1265)*

*Afb. 16 – Detail
rekenpenning 1662
(Teylers Museum,
TMNK 16465)*

*Afb. 17 – Detail
rekenpenning 1671
(NNC, HNM-10976)*

Van Beek stelde eerder dat de penning van 1671 met andere, nieuwe,onsoenen is gemaakt en dat niet die van 1662 zijn gebruikt, zoals de rekenkamer nochtans had opgedragen. Hij ziet op de penningen van 1662 en 1671 verschillen in de breedte van de staart van de leeuw, de pijlenbundel en de klauw die de bundel vasthoudt.⁷⁸ De genoemde verschillen zijn, zij het marginaal, inderdaad zichtbaar op de door hem gepresenteerde penningen. Toch lijkt het onderscheid vooral het gevolg van de specifieke penningen die hij heeft geraadpleegd en geen algemeen onderscheid te betreffen. Op de voor dit artikel geanalyseerde penningen zijn de verschillen die Van Beek schetst niet structureel zichtbaar, én is ook sprake van verschillen tussen penningen uit hetzelfde jaar. Zo heeft de leeuw op de voorzijde van penning van 1671 standaard vier ‘borstmanen’ tussen beide armen, maar is er ten minste een bekend met maar drie manen op de borst.⁷⁹ Ook komt, door misslagen of beschadiging van deonsoen, een breuk in de lijn rond de leeuw op de voorzijde voor.⁸⁰ Onderscheid tussen penningen met hetzelfde jaartal komt ook voor bij de penningen van 1647. Dat betreft de vorm van

⁷⁸ Van Beek, 2023: 10-11.

⁷⁹ NNC, RP-04618. Mogelijk ook Deventer Verhaal, M1461.

⁸⁰ NNC, HM-10976.

de linten aan de pijlenbundel en weegschaal, de afstand tussen weegschaal en het been van de leeuw, en de plaatsing van de pijlenbundel tot de kop. Hierbij lijkt sprake van (ten minste) twee varianten.⁸¹

Een andere aanwijzing dat in 1671 wel degelijk de ponsoen van 1661-1662 is gebruikt, vormt de aanwezigheid van het muntmeestersteken. Op de penning van 1647 is op zowel de voorzijde als de keerzijde het muntteken van een toren (Middelburg) opgenomen. Op de penning van 1658 staat op die zowel de voorzijde als keerzijde als muntteken een vijfbladige bloem opgenomen (afb. 18). Dit kan zowel verwijzen naar een aanmunting te Dordrecht als naar individuele West-Friese muntmeesters.⁸² Hier ligt het voor de hand dat naar Dordrecht wordt verwezen. Op de twee latere penningen (1661 en 1671) is het muntteken op de keerzijde vervangen door een vierbladige bloem (afb. 19), die overeenkomt met het muntmeestersteken van Johan Gerobulus, de muntmeester van de Utrechtse munt.⁸³ Het is opvallend dat ook de penning van 1671 nog het muntmeestersteken droeg van Gerobulus. Die was immers in 1662 opgevolgd door Johan van Reijnevelt.⁸⁴ Als Van Rijnevelt in 1671 met een nieuw ponsoen zou hebben gemunt, ligt het niet voor de hand dat ook het muntmeestersteken niet zou zijn veranderd. Ook dit wijst erop dat hij voor de penning van 1671 terug-greep op de ponsoen uit 1662, zoals de Generaliteitsrekenkamer vroeg.

*Afb. 18 – Detail reken-
penning van 1658
(Rijksmuseum,
NG-VG-3-1265-A)*

*Afb. 19 – Detail reken-
penning van 1662
(Rijksmuseum,
KOG-MP-2-1377)*

Naast de hier beschreven verschijningsvormen, zijn elders enkele afwijkende penningen gepubliceerd. Van Loon beeldde de penning van 1647 af met het muntteken van Dordrecht, maar die van 1658 met het muntteken van Middelburg. Ook toonde hij op de penning van 1647 de Gelderse hertogskroon met

⁸¹ NCC, RP-04358; Teylers Museum, TMNK 04825.

⁸² Besier, 1890: 22, 41; Van Gelder, 1980.

⁸³ Besier, 1890: 67-68; Van Gelder, 1980.

⁸⁴ Besier, 1890: 68; Van Gelder, 1980.

muts, terwijl die in 1658 zonder muts wordt afgebeeld.⁸⁵ Hij wordt daarin gevolgd door Dugniolle.⁸⁶ In openbare collecties zijn deze niet aangetroffen. Het lijkt een fout van de graveurs en/of auteurs; zij lijken de afbeelding van de penning van 1647 te hebben verwisseld met die van 1658, uitgezonderd de jaartallen. Daarnaast kende Van Orden de penning met muntteken Middelburg zonder jaartal,⁸⁷ en had Dugniolle er een in zijn eigen collectie met het muntteken ‘roses’ zonder jaartal.⁸⁸ Dit laatste zal vermoedelijk de penning van 1658 uit de productie te Dordrecht zijn. De mogelijkheid bestaat dat van beide penningen zonder jaartal, het jaartal afgesleten was. Ook op enkele exemplaren die nu in openbare collecties bekend zijn is het jaartal nauwelijks zichtbaar.⁸⁹

Zilveren legpenningen?

De Generaliteitsrekenkamer gaf in principe alleen opdracht tot het aanmunten van koperen legpenningen. Toch zijn meerdere zilveren stuks overgeleverd (tabel 2). In de literatuur wordt gesteld dat zilveren legpenningen bedoeld kunnen zijn geweest als strooigeld, nieuwjaarsgiften, een present aan de opdrachtgever, een beloning voor aanwezig zijn bij de afhoring van rekeningen of als vorm van omkoping.⁹⁰ De zilveren legpenningen van de Generaliteitsrekenkamer hebben een veel minder spannende oorsprong. Op het moment dat de koperen legpenningen werden geslagen, konden ook zilveren penningen worden geslagen ‘tot voldoeninge van de curieusheid’ van de gedeputeerden.⁹¹ Die draaiden dan wel zelf op voor de kosten, al betaalden ze alleen de zilverprijs en niet het arbeidsloon voor de productie.

De penningen werden dus niet geschonken aan de gedeputeerden/ bestuurders van de Generaliteitsrekenkamer, maar alleen op aanvraag voor hen geproduceerd. Zeker de term ‘curieusheid’ is in deze van belang. Juist in de zeventiende eeuw zou het verzamelen van munten in zwang komen én zouden daarbij ook rekenpenningen worden betrokken.⁹² Zilveren exemplaren van de legpenningen van de organisatie waar zij werkten zouden voor de gedeputeerden eventueel een aanvulling kunnen zijn op hun verzameling.

⁸⁵ Van Loon, 1723: Loon, *Beschryvinge*, dl. II, 304, 443, 497, dl. III, 48.

⁸⁶ Dugniolle, 1876: nr. 4123.

⁸⁷ Van Orden, 1830: nr. 207.

⁸⁸ Dugniolle, 1876: nr. 4125.

⁸⁹ Teylers Museum, TMNK 10975; NNC, RP-04617.

⁹⁰ Van Beek, 1981; Tas, 2009: 3; Van Loon, 1723: dl I, voorbericht; Man, 1925: 60-61.

⁹¹ NA, GenRek, inv. 9, f. 220v, 29 januari 1649; NA, GenRek, inv. 11, f. 260r-v, 7 oktober 1661.

⁹² Zijderduijn, 2011: 34-35.

Tabel 2 - Zilveren penningen Generaliteitsrekenkamer

	Diameter (mm)	Massa (g)	Aantal onderzocht
1647	32-32,3	6,60-6,98	2
1658	32-33	7,32-7,70	2
1662	35-35,4	8,65-8,86 [10,8]	6
1671	35-36	[8,06] 10,7-10,8	3

Voor de penningen van 1662 en 1671 wijst de massa die tussen haakjes staat op een sterk afwijkende massa, die maar bij één exemplaar voorkomt.

Blok & Pelsdonk wezen er eerder op dat, mogelijk in de achttiende eeuw, veelvuldig kopieën van rekenpenningen en herdenkingsmedailles werden gemaakt. Door het werk van Bizot en Van Loon was het verzamelen hiervan populair geworden. Om de verzamelaars te voorzien van de gewenste exemplaren werden deze nagemaakt of opnieuw geproduceerd.⁹³ De penningen met sterk afwijkende massa in tabel 2 kunnen wijzen op zulke latere productie. Die zijn mogelijk met de originele muntstempel geproduceerd. Er zijn op het oog namelijk geen afwijkingen tussen de penningen van verschillend massa aanwijsbaar.

In 1661 werd in opdracht van de Generaliteitsrekenkamer een speciale stempel gemaakt 'om zilvere penningen meede te kunnen slaan'.⁹⁴ Dat gebeurde in de andere jaren waarschijnlijk ook. Hiervan zijn geen archivalische aanwijzingen, maar wel uiterlijke. Op de penning van 1647 zijn er immers wezenlijke verschillen tussen de afbeeldingen op de koperen en de zilveren exemplaren. Die bestaan eruit dat de leeuw op de voorzijde van de zilveren penning niet omringd is door een parelkrans, maar door een bloemen-/bladerkrans. De leeuw staat bovendien op een lijn, die hem scheidt van het jaartal 1647. De arm die de pijlenbundel vast heeft is op de zilveren penning lager geplaatst dan op de koperen penning en ook het lint dat de pijlen bijeen bindt heeft een andere vorm. Ook op de keerzijde van de zilveren penning is de parelkrans vervangen door een bloemenkrans, en de kronen op de wapens van de gewesten zijn anders gestileerd.

⁹³ Blok & Pelsdonk, 2021.

⁹⁴ NA, GenRek, inv. 9, f. 220v, 29 januari 1649; NA, GenRek, inv. 11, f. 260r-v, 7 oktober 1661.

Afb. 20 – Middelburg, 1647, zilveren rekenpenning, 6,6038 g, Ø 32,3 mm (Teylers Museum, TMNK 04826 – schaal $\frac{5}{3}$)

Afb. 21 – Middelburg, 1647, koperen rekenpenning, 6,2783 g, Ø 31,1 mm (Teylers Museum, TMNK 04825 – schaal $\frac{5}{3}$)

Afb. 22 – Detail rand zilveren rekenpenning 1647 (Teylers, TMNK 0486)

Afb. 23 – Detail rand koperen rekenpenning 1647 (NMC, RP-04357)

Afb. 24 – Detail kroon boven het wapen van Gelre, keerzijde zilveren rekenpenning 1647 (Teylers, TMNK 0486)

Afb. 25 – Detail kroon boven het wapen van Gelre, keerzijde koperen rekenpenning 1647 (NMC, RP-04357)

Van de penning van 1658 zijn twee zilveren exemplaren overgeleverd.⁹⁵ Die kennen ook nog een onderscheid met de koperen penningen. De leeuw houdt op de koperen penning de pijlenbundel bijna horizontaal, op de zilveren penning meer diagonaal. Op de zilveren penning heeft de balans vier linten aan de bovenzijde, bij de koperen penning twee.⁹⁶

Afb. 26 – Detail pijlenbundel, zilveren penning 1658 (NNC, RP-04480)

Afb. 27 – Detail pijlenbundel, koperen penning 1658 (Teylers, TMNK 04874)

Dat in 1661 een aparte stempel werd vervaardigd voor de zilveren penningen heeft niet geresulteerd in een significant andere voorstelling, zoals bij de penning van 1647 wel het geval was. De tekst op de voorzijde van de koperen penningen 1662 luidt **NON TELIS (... ARMIS)**,⁹⁷ bij de zilveren penningen zijn de haken rond de tekst weggelaten.⁹⁸ Ook is op de zilveren penningen een balletje of belletje toegevoegd aan de vrijheidshoed. Op de penningen van 1671 zijn helemaal geen onderscheidende kenmerken van de zilveren penningen, ten opzichte van de koperen exemplaren, meer opgenomen. De tekst luidt net als op de koperen exemplaren **NON TELIS (... ARMIS)**, inclusief haken. Ook is het belletje of balletje bij de vrijheidshoed verdwenen. Voor de zilveren penningen is dus geen gebruik gemaakt van het ponsoen van de zilveren penning van 1662, terwijl dat voor de koperen penningen van 1672 waarschijnlijk wel gebeurde. Waarschijnlijk is voor de zilveren penningen in 1671 juist teruggegaan op het ponsoen voor de koperen penningen uit 1662.

⁹⁵ Rijksmuseum, NG-VG-3-1264 en NCC, RP-04480.

⁹⁶ NNC, RP-04480; Teylers Museum, TMNK 04874.

⁹⁷ Rijksmuseum, NG-VG-3-1305.

⁹⁸ *Ibid.*, NG-VG-3-1304.

*Detail vrijheidshoed, keerzijde
zilveren rekenpenning 1662
(Teylers Museum, TMNK 16464)*

*Detail vrijheidshoed, keerzijde
koperen rekenpenning 1662
(Rijksmuseum, NG-VG-3-1305)*

Gebruik als rekenpenning, emolument of controlemiddel?

De vraag is waarom de Generaliteitsrekenkamer meermaals, op onregelmatige tijdstippen, 2.000 reken- of legpenningen liet slaan. De Hollandse en Gelderse rekenkamer lieten, in de zestiende eeuw, immers jaarlijks en in grotere aantallen dit soort penningen produceren. De Gelderse rekenkamer liet in de periode 1559-'66 per jaar 1.200-2.500 rekenpenningen produceren. De Hollandse rekenkamer liet in de tweede helft van de zestiende eeuw zelfs ieder jaar wel 6.000-8.000 penningen maken.⁹⁹ Zuijderduijn vermoedt dat koperen penningen van de Hollandse rekenkamer, gezien de materiaalkeuze, niet primair als geschenk bedoeld zullen zijn, maar voor het gebruik als rekenhulp bedoeld waren.¹⁰⁰ Tegelijkertijd werden er zulke grote aantallen penningen geslagen én werden deze vanaf de opstand steeds meer ingezet voor propagandistische doeleinden, dat deze óók gebruikt konden worden om uit te delen of strooien. Er was sprake van een verandering van het rekenpenning als medium om boodschappen te verspreiden, terwijl het gebruik ten dele gelijk bleef.¹⁰¹ Voor de Generaliteitsrekenkamer ging dat niet op. Er zijn relatief lage aantallen geproduceerd, op onregelmatige tijdstippen, met een relatief neutrale afbeelding: het eigen wapen en de vrijheidshoed omringd door de wapens van de zeven gewesten. Dat was een veel minder sterk propagandistisch beeld dan de Bijbelse taferelen die vanaf circa 1580 gebruikelijk waren bij andere rekenkamers.¹⁰² Bovendien werden de penningen voor 1649 waarschijnlijk niet geslagen met het wapen van de Gene-

⁹⁹ Voogt, 1869: 7-8; Van Beek, 1981: 215.

¹⁰⁰ Zuijderduijn, 2011.

¹⁰¹ Zuijderduijn, 2011: 24; Wise, 2019: 136.

¹⁰² *Ibid.*

raliteitsrekenkamer. Die legpenningen hadden dan ook nauwelijks propagandistische waarde, waardoor het uitdelen, aan het eigen personeel of anderen, minder waarschijnlijk is. Bovendien kende de Generaliteitsrekenkamer als emolument het leggeld, zoals hiervoor uiteengezet.

Zuijderduijn constateerde voor de Hollandse rekenkamer dat jaarlijks enorme aantallen rekenpenningen werden geproduceerd, terwijl maar een tiental ambtenaren werkzaam was bij de rekenkamer. Hij acht het mogelijk dat die rekenpenningen ook verspreid werden onder Hollandse ambtenaren die hun rekening bij de rekenkamer moesten laten afhoren. Zij konden de door de Hollandse rekenkamer aangeschafte penningen gebruiken om zelf hun rekenwerk mee uit te voeren. Maar ook voor Zuijderduijn was het de vraag waarom elk jaar nieuwe penningen werden geslagen en wat er met de oude penningen gebeurde. Hij acht het mogelijk dat de penningen jaarlijks werden uitgedeeld aan rekenplichtige ambtenaren, als teken dat hun rekening was goedgekeurd.¹⁰³ Voor de rekenpenningen van de Generaliteitsrekenkamer ligt het in elk geval niet voor de hand dat die aan gecontroleerde ambtenaren werden uitgedeeld. Omdat immers niet jaarlijks een rekenpenning op datum van dat jaar werd geproduceerd, zou de Generaliteitsrekenkamer niet jaarlijks zulke penningen kunnen uitdelen als bewijs van een gecontroleerde en geaccepteerde rekening.

Van Beek stelde eerder dat de hier behandelde penningen, zeker die uit 1662 en 1671, vanwege hun diameter niet geschikt waren om mee te rekenen.¹⁰⁴ Directe zekerheid over het gebruik van de penningen zou kunnen volgen uit bronmateriaal van de Generaliteitsrekenkamer, door vermeldingen van rekenborden of producten waarop gerekend kon worden, zoals rekestafels of rekenlakens. Dat zijn er niet. Een indirecte indicator voor het rekenen met penningen wordt gevonden in het gebruik van Romeinse of Arabische cijfers. Immers, het Arabische cijferstelsel kent het cijfer '0', terwijl het Romeinse cijferstelsel dat begrip niet kent. Daardoor kon moeilijk gerekend worden, tenzij een rekenbord werd gebruikt, waarvoor rekenpenningen weer een nuttig hulpmiddel waren. De aanwezigheid van Arabische cijfers, *c.q.* de afwezigheid van Romeinse cijfers, wordt dan ook geïnterpreteerd als teken dat een rekenbord niet nodig was.¹⁰⁵ Dat zou dan weer leiden tot de conclusie dat rekenpenningen niet nodig zijn voor het werk en dus geen rekenkundige functie hadden, maar een andere.

Om na te gaan of en tot wanneer de Generaliteitsrekenkamer met Romeinse cijfers rekende kan niet worden teruggevallen op eigen rekeningen van de organisatie; die zijn niet nagelaten. Wel zijn er door de rekenkamer gecontroleerde rekeningen van derden overgeleverd. Hierbij is niet voor een bepaald jaar, bijvoorbeeld wanneer legpenningen werden geproduceerd, te controleren met

¹⁰³ Zuijderduijn, 2011: 29.

¹⁰⁴ Van Beek, 2023: 10.

¹⁰⁵ Vriendelijke mededeling van dhr. Van Beek. Van Beek, 2023: 8-9.

welke cijfers de rekenkamer werkte. De rekenkamer had immers gedurende het hele bestaan een werkachterstand.¹⁰⁶ Dat een lokale rekenplichtig ambtenaar in bijvoorbeeld 1658 een rekening afrondde, betekende niet dat de rekenkamer die rekening in hetzelfde jaar controleerde. Bovendien zijn er überhaupt weinig rekeningen uit de zeventiende eeuw om te analyseren, aangezien de rekenkamer in de achttiende eeuw veel gecontroleerde rekeningen heeft vernietigd.¹⁰⁷ De nagenoeg enige rekeningen die in aanmerkingen komen voor analyse zijn die van de Admiraliteit van Zeeland, uit de jaren 1634-1644, die vanaf 1655 tot na 1681 door de rekenkamer zijn gecontroleerd.¹⁰⁸ Deze geven duidelijke aanwijzingen voor het gebruik van Romeinse én Arabische cijfers, tot in de jaren 1680, door de rekenkamer.

De Zeeuwse rekening uit 1634 is in 1655 gecontroleerd door de rekenkamer. In de rekening is omrekening tussen beide getallenstelsels zichtbaar van het voorlopig slot. Die was door de Zeeuwse Admiraliteit opgesteld in Romeinse cijfers, vermoedelijk door de rekenkamer naar Arabische cijfers omgezet, waarna hiermee gerekend is, alvorens het eindtotaal weer in Romeinse cijfers werd genoteerd.¹⁰⁹ In de rest van de rekening worden de losse posten genoteerd in Arabische cijfers en de (sub)totalen in Romeinse cijfers. Losse posten die (door de rekenkamer) zijn aangepast, zijn ook in Arabische cijfers genoteerd. Rond de (sub)totalen vindt juist gebruik plaats van én Arabische én Romeinse cijfers. Als subtotalen, waarschijnlijk door de rekenkamer, werden aangepast, bijvoorbeeld omdat een deel van de opgevoerde uitgaven als onrechtmatig werd beoordeeld, zijn de aftrekposten genoteerd in Arabische cijfers. Het nieuwe totaal is dan wel weer genoteerd in Romeinse cijfers.¹¹⁰ Ook de rekening van 1641, gecontroleerd in 1681, kende nog rekeningposten in Arabische en in Romeinse cijfers, waarbij soms omzetting van het ene cijferstelsel naar het andere plaatsvond.¹¹¹ Zelf de laatste rekening, uit 1644, bevat rekeningposten in Arabische en Romeinse cijfers. De posten die door de Zeeuwse Admiraliteit waren opgesteld in Romeinse cijfers werden wel veelvuldig voorzien van Arabische omrekening, maar ook hier is nog in Romeinse cijfers gerekend.¹¹²

Hoewel al in de zestiende eeuw Arabische cijfers opkwamen in de Nederlanden, werd de Generaliteitsrekenkamer nog zeker tot in de jaren 1680 geconfronteerd met Romeinse cijfers. De instelling rekende daar waarschijnlijk ook nog mee, in combinatie met de Arabische cijfers. Hoewel de diameter van de penningen

¹⁰⁶ Huussen, 1989.

¹⁰⁷ NA, GenRek, inv.nr. 17, f. 95r, f. 336r, 347v, 353v, f. 405r, f. 437v.

¹⁰⁸ NA, GenRek, inv.nr. 944-954.

¹⁰⁹ Eindpost in de ongefolieerde index. NA, GenRek, inv.nr. 944.

¹¹⁰ NA, GenRek, inv.nr. 944, f. 4r.

¹¹¹ NA, GenRek, inv.nr. 951, f. 39r-v, 326r-327v.

¹¹² NA, GenRek, inv.nr. 954, f. 1r, f. 57r.

van 1662 en 1671 volgens Van Beek te groot is om prettig mee te rekenen,¹¹³ ligt het wel voor de hand dat de hier behandelde penningen daadwerkelijk gebruikt zijn voor rekenwerk door de rekenmeesters. De penningen die in 1670-1671 werden geproduceerd waren immers bedoeld om ‘nieuwe aencomende heren gecommiteerden’ van penningen te voorzien.¹¹⁴ De Generaliteitsrekenkamer had veertien leden die het eigenlijke controlewerk deden, twee secretarissen en nog circa tien man ondersteunend personeel. Indien net als in eerdere jaren 2.000 koperen legpenningen werden geslagen, dan leverde dat circa 80 penningen per persoon voor de hele organisatie, of ruim 140 als deze alleen aan de leden werden uitgereikt. Aangezien de leden een beperkte zittingsduur hadden – sommige gewesten stuurden elk jaar nieuwe leden – zullen zij er in de praktijk per persoon nog minder hebben gekregen. Maar met 2.000 stuks kon de organisatie, zoals voorheen, wel vier tot tien jaar vooruit.

Slot

In 1608 werd de Generaliteitsrekenkamer opgericht om de inkomsten en uitgaven van de Staten-Generaal te controleren. Net als andere rekenkamers gebruikte zij bij dit werk rekenpenningen, of in de terminologie van de Generaliteitsrekenkamer: legpenningen. In eerste instantie werd waarschijnlijk gebruik gemaakt van een bestaand ontwerp, maar later liet de Generaliteitsrekenkamer koperen penningen met haar eigen wapen slaan met de jaartallen 1647, 1658, 1662 en 1671. In elk geval in 1608, 1612, 1613 en 1649 werden oplages van 2.000 stuks geslagen. Dat viel in het niet vergeleken met de Gelderse en Hollandse rekenkamers, die in de zestiende eeuw jaarlijks duizenden stuks liet slaan.¹¹⁵

De beperkte propagandistische waarde van de voorstellingen op de penningen van de Generaliteitsrekenkamer, de relatief kleine aantallen waarin deze werden geproduceerd, de onregelmatige productie én het feit dat in zowel de rekeningen als de controle daarop zowel Romeinse als Arabische cijfers door elkaar werden gebruikt, maakt het aannemelijk dat deze penningen bedoeld zijn geweest voor het gebruik als rekenhulpmiddel.

Behalve koperen legpenningen, bedoeld voor het gebruik bij de controlewerkzaamheden, konden leden van de rekenkamer op eigen kosten zilveren exemplaren laten slaan. Deze waren dus niet bedoeld ter omkoping, een hypothese die in andere studies wordt opgeworpen, maar mogelijk voor hun munt- en penningcollecties of gewoon als snuisterij.

Van Loon verbond de hier behandelde penningen aan diverse vredes. Zoals bekend was hij nogal vrij met het koppelen van penningen aan historische

¹¹³ Van Beek, 2023: 10–11.

¹¹⁴ NA, GenRek, inv.nr. 13, f. 167v, 23 juni 1670.

¹¹⁵ De Voogt, 1869: 7–8; Zuiderduijn, 2011.

gebeurtenissen.¹¹⁶ Uit de notulen van de rekenkamer blijkt namelijk niet dat de Generaliteitsrekenkamer specifiek omwille van vredeswensen opdracht gaf tot de aanmunting. De rekenkamer had simpelweg geen rekenpenningen meer en dus waren er nieuwe nodig. Dit was in 1661 en 1670 in elk geval de reden waarom de opdracht werd gegeven om nieuwe penningen te laten produceren.¹¹⁷ Als de rekenpenningen op waren, werd een nieuwe voorraad besteld die vaak groot genoeg was om jaren mee voort te kunnen. Bij de nieuwe aanmunting werd ten minste driemaal gewisseld van munthuis: vóór 1647 vond de productie plaats in Dordrecht; de legpenningen van 1647 zijn om onbekende reden geslagen in Middelburg; in 1658 kwam men weer terug in Dordrecht, waarna de rekenkamer in 1662 omwille van spaarzaamheid uitkwam in Utrecht. Hier werden ook de legpenningen van 1671 geslagen.

De penningen van 1671 worden gezien als de laatste die werden geslagen in de Republiek.¹¹⁸ Tot nu toe was onbekend dat deze in opdracht van de Generaliteitsrekenkamer werden aangemunt. Het is dan ook een mooi historisch toeval dat Van Beek juist deze penningen afbeeldde in zijn bijdrage over rekenpenningen in het gedenkboek van de Algemene Rekenkamer, de opvolger van de Generaliteitsrekenkamer.¹¹⁹ De hier behandelde penningen uit 1647, 1658, 1662 en 1671 werden voorheen beschreven als Utrechtse rekenpenningen, als legpenning van respectievelijk Middelburg *c.q.* de Staten van Zeeland, of Dordrecht. Ook de door Van Loon gebruikte koppeling met vredes wordt nog steeds gebruikt. Op basis van het voorgaande kunnen ze vanaf nu genoemd worden voor wat zij zijn: legpenningen van de Generaliteitsrekenkamer.

Eindnoot

Ik dank Robert Stein, de redactie en de reviewers voor hun opmerkingen bij de eerdere versie van dit artikel.

Behandelend redacteur: Jos Benders

Biografische noot

Jaap Ligthart (1985) studeerde Electrotechniek en Human Technology aan de Haagse Hogeschool, en geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij promoveerde daar in 2019 op het proefschrift *Vorst aan de grond? De veranderende financiële functie van het vorstelijke domein in de Nederlanden (1356-1473)*. Sinds 2019 werkt hij als onderzoeker voor de Algemene Rekenkamer.

¹¹⁶ Van Beek, 1981; Tas, 2009.

¹¹⁷ NA, GenRek, inv. 11, f. 241r, 18 mei 1661; NA, GenRek, inv. 13, f. 167v, 23 juni 1670.

¹¹⁸ Van Beek, 1981: 215.

¹¹⁹ Van Beek, 1989: 66.

Gebruikte afkortingen

DB: *De Beeldenaar*

JMP: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*

NNC: Nationale Numismatische Collectie, Amsterdam

Catalogus

Tot nu toe was niet bekend of de Generaliteitsrekenkamer rekenpenningen gebruikte. Op basis van het hiervoor behandelde zijn echter verschillende reken- of legpenningen aan te wijzen die sinds 1608 ten behoeve van de Generaliteitsrekenkamer zijn gemunt. Van de vier legpenningen met de jaartallen 1647, 1658, 1662 en 1671, die op basis van het voorgaande kunnen worden toegeschreven aan de Generaliteitsrekenkamer, is al veel informatie bekend via Van Loon en Dugniolle. Alleen waar nodig is die informatie hier aangevuld of gecorrigeerd.

1608

Productiedatum: na juni 1608, mogelijk tot en met 1609.

Omvang emissie: 2.000 koperen legpenningen.

Muntmeester: Jacob Jacobsz. de Jonge (1607-1608) of Gideon de Jonge (1608-1613).¹²⁰

Stempelsnijder: onbekend.

Uiterlijk: onbekend. Er is gebruik gemaakt van bestaande muntstempels; wellicht werd een nieuwe penning geproduceerd met een combinatie van bestaande stempels. Voorbeelden hiervan zijn *Eendracht der Verenigde Provinciën* (Dugniolle 3630) of *Biddag voor de vredesonderhandelingen te Den Haag* (Dugniolle 3628).

1612

Productiedatum: na juni 1612.

Omvang emissie: 2.000 koperen legpenningen.

Muntmeester: Gideon de Jonge.

Stempelsnijder: onbekend.

Uiterlijk: onbekend.

1613

Productiedatum: na december 1613. Mogelijk betreft dit dezelfde opdracht als in juni 1612, die dan vertraagd tot productie had geleid. Of het betreft een aparte opdracht.

Omvang emissie: 2.000 koperen penningen.

¹²⁰ Van Gelder, 1980.

Muntmeester: mr. Johan van Sloten.

Stempelsnijder: onbekend.

Uiterlijk: onbekend.

Vóór 1648

Productiedatum: onbekend, vóór maart 1648. Waarschijnlijk niet de penning met datum 1647.

Omvang emissie: onbekend. Gezien de kostenpost (32 lb. 10 s.) zal dit ook of voornamelijk zilveren penningen hebben omvat.

Muntmeester: onbekend.

Stempelsnijder: onbekend.

Uiterlijk: onbekend.

1649 (1647)

Zeer waarschijnlijk de reeds bekende legpenning met jaartal 1647.

Productiedatum: vanaf april-juni 1649.

Omvang emissie: 2.000 koperen legpenningen en een onbekend aantal zilveren penningen.

Muntmeester: Pieter van der Voorden. De opdracht in 1649 was initieel bedoeld voor de Munt van Holland, maar werd om onbekende reden uitgevoerd door de Munt van Zeeland.

Stempelsnijder: Simon Milet.

Uiterlijk koperen penningen: zie Van Loon dl. II, 304, Dugniolle 4007-4008. *Nota Bene*: de penning draagt het muntteken van Middelburg (M) en niet dat van Dordrecht (D) zoals bij Van Loon en Dugniolle. Ook heeft de hertogenkroon van Gelre op de keerzijde géén muts, zoals Van Loon wél weergeeft.

Uiterlijk zilveren penningen: hetzelfde als de koperen penningen, met enkele afwijkingen. Op beide zijden is de parelkrans die voorkomt bij de koperen penningen vervangen door een bloemen- of bladerkrans. De leeuw staat op een lijn en heeft zijn rechterklauw lager geplaatst dan op de koperen penning, en het lint dat de pijlenbundel bindt heeft een andere vorm dan op de koperen exemplaren. De kronen van de wapens van de gewesten op de keerzijde van de penning zijn ook anders gestileerd.

1658

Productiedatum: onbekend.

Omvang emissie: onbekend. Wellicht weer 2.000 koperen legpenningen, zoals in voorgaande jaren, een onbekend aantal zilveren exemplaren.

Muntmeester: onbekend. Waarschijnlijk Simon Rottermont, muntmeester van

Holland in 1652-1678.¹²¹

Stempelsnijder: onbekend.

Uiterlijk koperen penningen: Van Loon dl. II, 443, Dugniolle 4123-4125. *Nota bene*: de penning van 1658 draagt het muntteken van Dordrecht (♣) en niet dat van Middelburg (⚔) zoals bij Van Loon en Dugniolle. Ook heeft de hertogenkroon van Gelre op de keerzijde van de penning een muts, die zij niet weergeven.

Uiterlijk zilveren penningen: nagenoeg hetzelfde als de koperen penningen, afwijkingen bestaan eruit dat de leeuw de pijlenbundel diagonaal houdt (op de koperen penningen meer horizontaal) en dat de balans vier linten heeft aan de bovenzijde, bij de koperen penning twee.

1662

Productiedatum: na oktober 1661.

Omvang emissie: 'een goed getal'. Wellicht weer 2.000 koperen legpenningen, zoals in voorgaande jaren, een onbekend aantal zilveren exemplaren.

Muntmeester: Johannes Gerobulus.

Stempelsnijder: Roelof Wolphertsz van Cuijlenburch.

Uiterlijk koperen penningen: varianten op Van Loon, II, 497 en Dugniolle, 4185 die de zilveren uitvoering afbeelden. De randtekst aan de voorzijde bevat ronde haakjes, die niet voorkomen bij Van Loon en Dugniolle: **NON TELIS (PRIMIS BELGI SEPTEMPPLICIS ARMIS)** ☞. De vrijheidshoed op de keerzijde heeft geen balletje of belletje dat wel wordt afgebeeld door Van Loon en Dugniolle.

Uiterlijk zilveren penningen: Van Loon, dl. II, 497, Dugniolle, 4185.

1671

Productiedatum: na juni 1670.

Omvang emissie: 'een goede quantijt'. Wellicht weer 2.000 koperen penningen, zoals in voorgaande jaren, meerdere zilveren exemplaren.

Muntmeester: onduidelijk. De penning draagt het muntmeesterstempel van Johannes Gerobulus, maar die was sinds 1662 uit dienst en vervangen door Johan van Rijnevelt.¹²²

Stempelsnijder: Roelof Wolphertsz van Cuijlenburch (1647-1671), of zijn opvolger Daniël Drappentier (1671-1674), teruggegaan op het ponsoen van Van Cuijlenburch uit 1661/1662.

Uiterlijk koperen penningen: Van Loon dl. III, 48, Dugniolle 4289.

Uiterlijk zilveren penningen: hetzelfde als de koperen penningen.

¹²¹ Besier, 1890.

¹²² Van Gelder, 1980.

Tabel 3 – Gebruikte koperen penningen

Penningen 1647	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1361	30	6,01
Rijksmuseum	NG-VG-3-1202	30	6,38
Rijksmuseum	NG-VG-3-1202-A	30	68 (<i>sic</i>)
Teylers Museum	TMNK 04825	31,1	6,2783
NNC	HNM-10901	31,5	7,08
NNC	RP-04358	31,5	?
NNC	RP-04357	31,5	?
Stedelijk museum Zutphen	M 00525	30	6,5
Museum Rotterdam	51971	31	?
Penningen 1658	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1374	32	7,03
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1404	33	6,72
Rijksmuseum	NG-VG-3-1265	33	7,17
Rijksmuseum	NG-VG-3-1265-A	33	7,37
Teylers Museum	TMNK 04874	32,8	6,8412
NNC	HNM-10931	32,7	7,31
NNC	HNM-10932	32,3	7,16
NNC	RP-04481	32	?
NNC	RP-04482	33	?
Deventer Verhaal	M 1639	34	?
Museum Rotterdam	51974	33	?
Penningen 1662	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	NG-VG-3-1305	35	7,92
Rijksmuseum	NG-VG-3-1305-A	35	8,18
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1377	37	8,07
Teylers Museum	TMNK 16465	34,4	8,0281
NNC	RP-04525	35	?
NNC	RP-04526	35	?
NNC	RP-04527	35	?
Stedelijk museum Zutphen	M 00146b	34	8,4

Stedelijk museum Zutphen	M 00146a	34,5	8,3
Deventer Verhaal	M 1640	34	?
Deventer Verhaal	M 1463	34	?
Museum Rotterdam	51977	34	?
Penningen 1671	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	NG-VG-3-1368	36	7,92
Rijksmuseum	NG-VG-3-1368-A	35	8,47
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1384	35	8,46
Rijksmuseum	NG-2016-14	35	?
Rijksmuseum	NG-2001-17-B-1	35	8,53
Teylers Museum	TMNK 16469	34,7	8,7118
NNC	HNM-10975	35,7	8,49
NNC	HNM-10976	34,8	8,81
NNC	HNM-10977	35,7	8,17
NNC	RP-04620	34	?
NNC	RP-04618	35	?
NNC	RP-04619	35	?
Stedelijk museum Zutphen	M 00527a	36	8,55
Stedelijk museum Zutphen	M 00527b	35	8,2
Deventer Verhaal	M 1642	34	?
Deventer Verhaal	M 1461	35	?

Tabel 4 – Gebruikte zilveren penningen

Penningen 1647	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	NG-VG-3-1201	32	6,98
Teylers Museum	TMNK 04826	32,3	6,6038
Penningen 1658	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	NG-VG-3-1264	32	7,32
NNC	RP-04480	33	7,7
Penningen 1662	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	NG-VG-3-1304	35	8,65
Teylers Museum	TMNK 16464	35,4	8,7912
Teylers Museum	TMNK 04897	35,1	8,8277
NNC	HNM-10941	35,2	8,86
NNC	RP-04617	35	10,8
NNC	RP-04524	35	8,8
Penningen 1671	Inventaris- nummer	Diameter (mm)	Massa (g)
Rijksmuseum	KOG-MP-2-1383	36	8,06
Teylers	TMNK 04948	35,8	10,7292
NNC	RP-04617	35	10,8

Literatuur

- Beek, B. van (1981) Rekenpenningen. Van rekeninstrument tot historiepenningen en speel-penninkje *DB* 1, 9-16; 43-48; 83-89; 132-135; 187-195; 215-224
- Beek, E.J.A. van (1989) Rekenpenningen, in: P.J. Margry, E.C. van Heukelom & A.J.R.M. Linders (red.), *Van "camere vander rekeninghen" tot Algemene Rekenkamer: zes eeuwen Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer*, 57-66
- Beek, B. van (2023) De jeton, van rekeninstrument tot speelpenning en relatiegeschenk *RBN* CLXIX, 1-33
- Besier, L.W.A. (1890) *De muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, en van de Bataafsche Republiek en in de Utrechtsche Munt van het Koninkrijk Holland en tijdens de inlijving van het Fransche keizerrijk* (Utrecht)

- Bijlsma, R. (1930) *Inventaris van het archief van de Generaliteitsmuntkamer, 1578-1798* (Den Haag)
- Blok, J., & Pelsdonk, J. (2021) Kopieën zijn van alle tijden. Een bespiegeling over rekenpenningen aan de hand van Teylers collectie DB 45-6, 299-306
- Borkent, H. (1984) Een kussen uit de Generaliteits Rekenkamer te 's Gravenhage *Antiek. Tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid* 19-5, 264-265
- Dugniolle, J.F. (1876) *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Brussel)
- Fruin, R. (1914), *Inventaris van het archief van het Serment van de Werklieden en Munsters van de Munt van Holland te Dordrecht* (Den Haag)
- Gelder, H.E. van (1980) Muntmeesters en stempelsnijders *JMP* 67, 231-234
- Hartkamp-Jonxis, E. (1995) Op het kussen gezeten. Twee eeuwen magistraatskussens in Nederland *Antiek. Tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid* 8, 28-37
- Hartkamp-Jonxis, E. & Smit, H. (2004) *European tapestries in the Rijksmuseum* 5. Catalogues of the decorative arts in the Rijksmuseum, Amsterdam (Amsterdam 2004)
- Huusen jr., A.H. (1989) De Generaliteitsrekeningkamer, 1608-1799, in: P.J. Margry, E.C. van Heukelom & A.J.R.M. Linders (red.), *Van "camere vander rekeninghen" tot Algemene Rekenkamer: zes eeuwen Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer* (Den Haag) 67-107
- Kuyk, J. van (1949a) Jetons Van de Nederlandsche Rekenkamers in Het Koninklijk Penningkabinet. I De Middeleeuwen *JMP* 36, 1-34
- Kuyk, J. van (1949b) Jetons Van de Nederlandsche Rekenkamers in Het Koninklijk Penningkabinet. II De zestiende eeuw *JMP* 36, 111-147
- Loon, G. van (1723-1731) *Beschryvinge der Nederlandsche historiepenningen. Of beknopt verhaal van 't gene sedert de ovedracht der heerschappye van keyzer Karel den vyfden op konin Philips zynen zoon, tot het sluyten van den Utrechtschen vrede, in de zeventien Nederlandsche Gewesten is voorgevallen* ('s Graavenhaage)
- Luijt, J., & Houtman, M. (1999) *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806* (Utrecht)
- Man, M.G.A. de (1925) Over eenige Zeeuwsche legpenningen *JMP* XII, 41-61
- Muller Fz., S. (1915) *Catalogus van het archief der Staten van Utrecht, 1375-1813* (Utrecht)
- Nationaal Archief (2015) *Inventaris van het archief van de Rijksmunt, (1803) 1814-1909* (1926) (Den Haag)
- Orden, G. van (1830) *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche historiepenningen, bevattende eene beschrijving van een aanzienlijk aantal Nederlandsche leg- of rekenpenningen, welke in de penningwerken van Bizot, van Loon, en van Mieris niet worden vermeld* 2 (Zaandam)
- Tas, M. (2009) *Rekenpenningen. 540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw* (z.p.)
- Voogt, W.J. de (1869) *Aanteekeningen betreffende de leg- of rekenpenningen, van de Geldersche Rekenkamer* (Amsterdam)
- Wiel, H.J. van der (1974) De muntmeesterstekens tijdens de Republiek DB 21-1, 3-5
- Wise, R. (2019) Reckoning the Revolt on Rekenpenningen: Old Testament Jetons of the Eighty Years' War *The Rijksmuseum bulletin*, 123-140
- Zuijderduijn, J. (2011) Schuiven, schenken, strooien, of sparen? Het gebruik van rekenpenningen in de 16de eeuw *Holland, Historisch Tijdschrift* 43, 24-36

Archivalia

Nationaal Archief (NA) Den Haag, 1.01.43 Inventaris van het archief van de Generaliteitsrekenkamer, (1586) 1608-1799, inv. 7-11, 13, 15-17, 944-954

Nationaal Archief (NA) Den Haag, 2.01.33 Inventaris van het archief van de Essayeur-Generaal van 's Rijks Munt, 1795-1813, inv. 17 en 19

Nationaal Archief (NA) Den Haag, 3.01.30 Inventaris van het archief van het Serment van de Werklieden en Munters van de Munt van Holland te Dordrecht, inv. 236, 237, 239, 241, 253

Zeeuws Archief (ZA) Middelburg, 508 Rekenkamer van Zeeland, 'Rekenkamer C', (1573) 1597-1805 (1808), inv. 11460 en 11461

Internetbronnen

Repertorium ambtsdragers, <https://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/>

NNC, <https://www.denieuweschatkamer.nl/geldcollectie/tentoonstelling-en-online-collectie/nationale-numismatische-collectie/?p=1&l=15>

Rijksmuseum, <https://www.rijksmuseum.nl/>

Historische Woordenboeken Nederlands en Fries, via <https://gtb.ivdnt.org/search/#>